

40. Zbikowski L. M. Conceptualizing Music. Cognitive Structure, Theory, and Analysis / L. M. Zbikowski. – OUP USA, 2002. – 376 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Марченко – аспірант кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: експериментальна фонетика, інтонологія, інтонація музики і мовлення, когнітивна фонетика.

УДК 811.111[34+37] (045)

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ
ФОНОСЕМАНТИЧНИХ ЯВИЩ**

Зоряна НАСІКАН (Київ, Україна)

У статті розглянуто проблему взаємозв'язку фоносемантики з іншими галузями науки та напрямками досліджень. Здійснено огляд літератури з предмету та охарактеризована суть інтегративного характеру цієї дисципліни.

Ключові слова: фоносемантика, звуковий символізм, інтегративний, міждисциплінарний підхід, синестезія.

The article analyses the relation of phonosemantics to other fields of study and trends of research. A review of scientific literature is done to throw light on the integrative character of phonosemantics.

Keywords: phonosemantics, sound symbolism, integrative, interdisciplinary approach, synaesthesia.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день сучасне мовознавство характеризується бурхливим розвитком маргінальних галузей на межі лінгвістики та філософії, психології, когнітології, семіотики, соціології, нейрофізіології тощо. Тому дедалі актуальнішим постає питання всебічного дослідження лінгвістичних проблем шляхом залучення інтегративних програм у вивченні різних лінгвістичних явищ. Міждисциплінарний підхід став одним з найвизначніших, бо дає змогу проаналізувати об'єкт у результаті залучення теоретичних на прикладних здобутків різноманітних дисциплін [16: 7]. Однією з галузей, в основі якої лежить безпосереднє використання доробок як лінгвістичних, так і нелінгвістичних наук, є фоносемантика.

Засновником фоносемантики як самостійної дисципліни вважається професор Санкт-Петербурзького університету С.В. Воронін, який у своїй фундаментальній праці «Основи фоносемантики» [2] виклав теоретично-методологічні засади цієї науки. Він наголошував на інтегративному потенціалі фоносемантики, адже вона тісно співпрацює з багатьма галузями лінгвістики. Проте велику кількість задач, які ставить на сьогоднішній день фоносемантика, необхідно вирішувати за участі не тільки лінгвістичних дисциплін (семантики, фонетики, лексикології, стилістики, психолінгвістики, зіставного та порівняльно-історичного мовознавства), а і філософії, психології, нейролінгвістики, семіотики, анатомії та біології.

Оскільки розвиток інтегративного напрямку фоносемантики, на якому зосереджувався С.В. Воронін, заслуговує на особливу увагу, **мета цієї статті** полягає у виявленні особливостей дослідження фоносемантичних явищ в межах міждисциплінарного підходу. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань, як а) структурування та аналіз інформації щодо зв'язків фоносемантики з іншими науками; б) визначення характеру міждисциплінарного підходу в дослідженні явищ фоносемантики; в) висвітлення нових напрямів досліджень, які формуються у межах фоносемантики.

Аналіз досліджень і публікацій. Передусім зазначимо, що хоча фоносемантика як наука була сформована тільки в кінці ХХ ст., проблема зв'язку звуку зі змістом перебувала в центрі уваги багатьох вчених ще починаючи з античних часів. Варто згадати хоча б давньогрецьких вчених, які в площині філософських проблем замислювались над природою найменувань. Це зародило початок відомої суперечки, яка дійшла і до наших днів. Основна її ідея полягає у тому, чи слова мають природне начало та їх позначення є нерозривні з річчю – теорія «фюсей» (від грец. φύσις «природа»), чи назви предметів обумовлені встановленням або домовленістю між людьми – теорія «тесей» (від грец. ἑθεύς «встановлення»). Згодом Платон, у своєму діалозі «Кратіл або правильність імен» відстоює думку, що саме слово і є подоба предмета та його відображення. Проблема співвідношення звука зі значенням надалі розглядалася у роботах багатьох учених, таких як Святий Августин, Фома Аквінський, Ж.Ж. Руссо, Р. Декарт, М.В. Ломоносов, Г.В. Лейбніц, І.Г. Гердер, В. Гумбольдт та В. Вундт. На противагу соссюрівському постулату про довільність мовного знака [17] О. Єсперсен на початку ХХ ст. зазначає, що не варто недооцінювати умотивованість мовного знаку [23]. Своїми працями він заклав теоретичний фундамент дослідження звукосимволізму. Також варто згадати Е. Сепіра, який в межах своїх досліджень систематично вивчав звукосимволізм як об'єкт психолінгвістики

[27], адже на той час він разом з Б. Уорфом досліджував мови з огляду на їхню теорію лінгвальної відносності. На сучасному етапі, крім С.В. Вороніна, в історію зарубіжної та вітчизняної фоносемантики зробили вагомий внесок фундаментальні праці О.П. Журавльова [4], В.І. Кушнерика [9], В.В. Левицького [10], М. Магнус [24] та монографії С.С. Шляхової [21], Л.П. Прокоф'євої [14], та А.Б. Михальова [11].

Викладення основного матеріалу. Виділяючи фоносемантику в окрему науку, С.В. Воронін визначає її як нову дисципліну мовознавчого циклу, об'єктом якої виступає звукообразна (а саме звуконаслідувальна та звуко символічна) система мови. Як стверджує вчений, ця галузь виникла на стику фонетики (за планом вираження), семантики (за планом змісту) і лексикології (за сукупністю цих планів) [2: 21]. Таким чином, до сфер її досліджень треба віднести такі засоби звукообразної системи, як звуки, звукосполучення, слова та інтонація. У свою чергу, вони реалізуються в мовленні через алітерацію, асонанс, редуплікацію, пролонгування, акцентуацію, ритм та паузацію [7: 131].

З точки зору Л.Н. Санжарова, фоносемантика – це не наука на межі, а наука в науці. Мається на увазі, що фоносемантика є складовою частиною фонетики як науки про звуковий лад мови і окремі розділи, що описують той чи інший аспект, в той час як кінеміка, фоніка, фоносемантика утворюють єдиний розділ мовознавства, що вивчає фонетичний рівень мови – фонетику [15: 6]. Тобто завдяки єдиному об'єкту дослідження (явищ на сегментному і на супraseгментному рівнях), фоносемантика зближується з фонетикою і фонологією.

У контексті нашого дослідження ми притримуємося концепції В.І. Кушнерика [9: 1], яка визначає суть інтегративного характеру фоносемантики як наслідок використання надбань не лише фонології, а й зіставного мовознавства. Головним чином ця наука дозволяє довести універсальність звуко символізму, особливо, коли йдеться про неспоріднені мови [19: 76], а також порівняльно-історичної лінгвістики, яка використовує знання про фоносемантичні універсали, вносить свій здобуток до гіпотези єдиної прамови людства.

Останніми роками поле фоносемантичних досліджень розширюється також завдяки здобуткам лінгвістів у різних мовах, таких як: Ю.В. Ключіна та О.В. Євенко (англійська мова), А.Н. Манзій (німецька мова), О.В. Сундуєва (монгольські мови), Х. Фатані Афнан (арабська мова), С.С. Шляхова (пермські мови), О.В. Галамага (латина), Т.А. Пруцких (китайська мова) тощо.

Досліджуючи зв'язок плану вираження із планом змісту безсумнівним вважається той факт, що звуки, володіючи певним смислом, можуть представляти концептуальні ознаки, чим у свою чергу займається когнітивна лінгвістика. Внаслідок цього, на перетині двох лінгвістичних наук та в ході семантичної еволюції звуко символічних слів виникає таке явище, як звуко символічна метафора. Вона з'являється тоді, коли переноситься найменування на основі загальних неакустичних ознак денотату [8: 71], тобто ознак, що сприймаються такими сенсорними центрами, як зір, нюх, смак, дотик та іншими відчуттями, наприклад, емоційний стан людини або тварини та їх міміка.

Виходячи з вищезазначеного, є всі підстави вважати, що кінеміка як наука, що вивчає поведінку людини через її жести, міміку та рухи тіла, теж безпосередньо пов'язана з фоносемантикою, через те, що об'єктом звукового символізму можуть виступати міміка, про які у свою чергу писав Ш. Баллі. Він наголошував, що ті рухи, які роблять органи мовлення під час вимови, наприклад, округлих голосних [ou, u], виражають погані настрої навіть без самої мовленнєвої діяльності [1: 148].

Як уже зазначалося раніше, проблему взаємозв'язку звуку зі смислом почали розглядати ще в античні часи. Тоді вона досліджувалася у царині філософських проблем. Платон словами Кратіла стверджував, що при найменуванні, через букви та склади має створюватися образ предмету. На сьогоднішній день, ця проблема не покидає коло сучасних філософських питань. Наприклад, у своїй роботі «Філософський аспект проблеми смисла в фоносемантике» М.А. Зайченко [5] намагається підійти до смислової функції фонетичної сторони мови з позиції онтології та гносеології. Згідно з її точки зору потрібно вивчати не просто окремо взятий мовленнєвий звук з його власним значенням, а досліджувати семантичні характеристики звуків у звукоряді та первинне формування смислу, що «проходить на основі діалектичних процесів, які протікають у фонетичному шарі мови» [там само: 11]. Оскільки процес розуміння людиною фоносемантичної організації тексту визначається як активний процес мисленнєвої діяльності, тому цілком очевидним виявляється зв'язок з герменевтикою, адже аналіз звукообразних явищ може допомогти глибше та чіткіше інтерпретувати текст.

Необхідно підкреслити, що основним принципом фоносемантики визначається принцип умотивованості або недовільності мовного знака [2: 24], який свідчить про нерозривність з такою наукою, як семіотика. Ця галузь займається дослідженням будови та функціонування знакових систем, якою і вважається мовна система. Однією з найвідоміших класифікацій знаків є класифікація Ч.Пірса. Він виділяє 3 види знаків, а саме: 1) іконічні знаки, що утворюються на

основі уподібнення означуваного та означального; 2) знаки-індекси, в яких зв'язок означуваного та означального встановлюється шляхом асоціацій; 3) знаки-символи, де зв'язок між означуваним та означальним виявляється через умовну домовленість [13]. Виходячи з наведеної класифікації, звукообразальне слово – це універсальний знак [21: 13], що поєднує в собі всі типи знаків, адже вони іконічні (вся звуконаслідувальна лексика), індексальні (вигуки) та символічні (звукообразальні слова).

Аналізуючи причини, чому ми наділяємо фонеми, їхні сполучення та інтонацію певним смислом, американський лінгвіст Дж.Охала [25: 99] наполягає на ретельному вивченні мови тварин, яку він вважає праобразом людських звуків та інтонації. Ним викладається концепція, що високий тон у тварини означає покірність, слабкість, а низький – домінування та силу. У цьому Дж.Охала вбачає зв'язок і того, що у чоловіків гортань знаходиться нижче, ніж у жінок та дітей, на додачу їхні голосові зв'язки приблизно на 50% довші. Відтак чоловіки, які ще здавна вважалися захисниками та уособлювали хоробрість та силу, мають нижчий голос, в той час як жінки – вищий.

З цим пов'язана теорія використання тонів для надання висловлювання різного значення. Варто загадати хоча б відомий приклад Д. Крістала, коли на запитання «Will you marry me?» (Чи ти одружишся зі мною?), вчений пропонує 9 різних способів промовити «Yes» (Так) за допомогою інтонації, при цьому кожного разу відповідь буде мати зовсім різний відтінок [22: 248].

Фоносемантика використовує здобутки також психологічних і психофізіологічних досліджень. Загальновідомо, що людина має досить складну будову вуха, в якому звукові хвилі змінюються у відповідності до фізичних характеристик звуку. Психологи пояснюють сприйняття звукової організації як процес виявлення предметного світу в людській психіці і розглядають його як багатовимірний образ реальності, сформованої у свідомості людини. Психофізіологічні дослідження націлені на вивчення звукообразальних слів, що безпосередньо пов'язані з положенням мовних органів. О.М. Газов-Гінзберг розділяє звукообразальність на «внутрішню» та «зовнішню» [3: 15-72]. «Внутрішню» він характеризує як імітацію природних звуків, які відтворюються органами мовлення, а «зовнішню» описує як репродукування звуків тварин та природи. В цьому багато вчених вбачає розгортання двох з найважливіших психофізіологічних процесів – синестезії та кінеміки [2; 6; 9; 18]. Синестезія (від грец. *συναίσθησις* «одночасне відчуття») – це феномен сприйняття, коли при подразненні одного органу чуття разом з особливими для нього відчуттями, виникають нові, які відповідають іншому органу чуття. До кінем (від грец. *κίνημα* кінеміка «рух») відносять мимічні рухи, які позначають фізіологічні процеси в ротовій та носовій порожнині, мимічні подразнення неакустичними об'єктами і т.д.

У зв'язку з поширенням психологічних та психофізіологічних теорій в дослідженні різноманітних явищ фоносемантики, виявляється правомірним виділити окремих напрям, а саме психофоносемантичний, який базується на розумінні кореляції «звук/смысл» як явища мовного, через що акцент переноситься з абстрактної мовної системи на особливості прояву звукообразності в різних сферах мовної діяльності. На думку І.Ю. Павловської, об'єктом фоносемантики в даному ракурсі є «прямий неморфологізований зв'язок між звуком і смислом в процесі вербальної комунікації» [12: 5]. Дослідження взаємної зумовленості звуку і значення в аспекті мовленнєвої та мисленнєвої діяльності дозволяє глибше зрозуміти природу звуко-смыслових кореляцій, оскільки саме на рівні мовлення зберігаються і найвиразніше проявляються фоносемантичні зв'язки між означеним і означуваним, що мотивує примарну мовну номінацію, але в значній мірі втрачає своє значення на рівні мови зважаючи абстрактизації мовного знака.

У контексті нашої лінгвістичної розвідки необхідно згадати про експеримент, проведений у 2001 році відомими вченими В.С. Рамачадраном та Е.Хаббадом [26]. Під час їхнього дослідження американським студентам було показано малюнки, один у формі зірки, а другий – квітки. Були запропоновані два варіанти назв цих об'єктів: буба та кікі. За результатами експерименту більш як 95% опитаних вказали, що бубою вони назвали опуклий об'єкт, тобто квітку, а кікі – той, що у формі зірки. Це безперечно ще раз показало, що мовний знак не є невмотивованим. Людською підсвідомістю закладено тенденцію до позначення предметів за їх зовнішніми ознаками або характеристиками. У зв'язку з цим на сьогоднішній день у фоносемантиці виокремлюється ще один новий напрям – соціофоносемантика, який вивчає не тільки функціонування звуків у мові і в тексті, але й досліджує асоціативні значення фонетичних одиниць, які проявляються в процесі сприйняття цих одиниць, а також функції та сенси звуків у тексті.

Висновки. Таким чином, нерозривність фоносемантики з багатьма лінгвістичними і нелінгвістичними науками безперечно говорить про її інтегративний характер. Здобутки таких дисциплін, як стилістика, психолінгвістика, зіставне та порівняльно-історичне мовознавство, філософія, психологія, семіотика тощо можуть слугувати вдалим доповненням до загальної теорії звуко-символізму, а також бути достатньою підставою для виокремлення нових напрямів у

фоносемантиці. Здійснений аналіз окреслює подальші **перспективи** дослідження, а саме детальний розгляд реалізації міждисциплінарного підходу у вивченні фоносемантичних явищ сегментного та надсегментного рівнів на матеріалі англomовного художнього дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. Изд-е 2-е. – М.: УРСС, 2001. – 416 с.
2. Воронин С.В. Основы фоносемантики / С.В. Воронин [3-е изд.]. – М.: ЛЕНАНД, 2009. – 248 с.
3. Газов-Гинзберг А.М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? / А.М. Газов-Гинзберг. – М.: Наука, 1965. – 183 с.
4. Журавлёв А.П. Звук и смысл / А.П. Журавлёв [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
5. Зайченко М.А. Философский аспект проблемы смысла в фоносемантике: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / М.А. Зайченко. – Чебоксары, 2003. – 23 с.
6. Калита А.А. Система фонетичних засобів актуалізації смислу висловлювання (експериментально-фонетичне дослідження англійського емоційного мовлення): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.А. Калита. – К., 2003. – 32 с.
7. Калита А.А. Фоносемантика у загальній системі фоносемантичного знання / А.А. Калита // «Наукові записки» Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – 1998. – Серія 8: Мовознавство. – №1. – С.130-135.
8. Киселева С. В. Семантические эволюционные процессы английских звуко-символических глаголов и их особенности / С.В. Киселева // Homo Loquens: Актуальные вопросы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. – 2012. – Вып. 4. – С. 67-77.
9. Кушнерик В.І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах: синхронія та діахронія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / І.В. Кушнерик. – К., 2009. – 20 с.
10. Левицкий В.В. Звуковой символизм. Мифы и реальность / В.В. Левицкий. – Черновцы, 2009. – 264 с.
11. Михалёв А.Б. Теория фоносемантического поля / А.Б. Михалёв. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 1995. – 213 с.
12. Павловская И.Ю. Фоносемантический анализ речи: монография / И.Ю. Павловская. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2001. – 292 с.
13. Пирс Ч. Начала прагматизма / Ч. Пирс. – СПб.: Алетейя, 2000. – 318 с.
14. Прокофьева Л.П. Цветовая символика звука как компонент идиостиля писателя (на материале произведений А.Блока, К.Бальмонта, А.Белого, В.Набокова) / Л.П. Прокофьева. – Саратов: АКД, 1995.
15. Санжаров Л.Н. Современная фоносемантика: истоки, проблемы, возможные решения [учебное пособие] / Л. Н. Санжаров. – Тула: Изд-во Тульск. госпедун-та, 1996. – 36 с.
16. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
17. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
18. Сундуева Е.В. Звуки и образы: фоносемантическое исследование лексем с корневыми согласными [r/m] в монгольских языках: монография / Е.В. Сундуева. – Улан-Удэ: Издательство БНЦ СО РАН, 2011. – 344 с.
19. Чернікова О.І. Теоретичні основи фоносемантики: загальна характеристика / О.І. Чернікова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – Вип.18. – С. 76-81.
20. Шляхова С.С. Исследование звукоизобразительности в пермских языках: проблемы и перспективы. Статья вторая / С.С. Шляхова // Вестник Пермского университета. – 2011. – Вып.4(16). – С.9-17.
21. Шляхова С.С. Тень смысла в звуке. Введение в русскую фоносемантику / С.С. Шляхова. – Пермь, 2003. – 216 с.
22. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English language / David Crystal. – Cambridge University Press, 1994. – p. 250–253.
23. Jespersen O. Symbolic Value of the Vowel “i” / O. Jespersen // Linguistica. – Copenhagen: Levin a. Munksgard, 1933. – P. 283-303.
24. Magnus M. The Gods of the Word: Archetypes in the Consonants / M. Magnus. – Kirksville: Thomas Jefferson University Press, 1998. – 204 p.
25. Ohala J. J. Sound Symbolism / John J. Ohala // Sound symbolism. In Proceedings of the 4th Seoul International Conference on Linguistics [SICOL] / John J. Ohala, Leanne Hinton, Johanna Nichols. – August 1997. – p. 98-103.
26. Ramachadran V. BBC Reith Lectures / V. Ramachadran. – San Diego: University of California, 2003. – 159 p.
27. Sepir E. A Study in Phonetic Symbolism / E. Sepir // Journal of Experimental Psychology. – 1929. – Vol.12. – P. 225-239.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зоряна Насікан – аспірант кафедри германської та фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фоносемантика, фонологія, соціолінгвістика, просодія.